

MAHZEN'ÜL-ESRÂR SİLSİLESİNİN SON HALKALARINDAN BİRİ: *GENC-İ EDEB**

Mutlu Melis ÖZGERİŞ**

Öz: Nizâmî, eserleriyle Türk edebiyatında birçok ismi etkilemiştir ve yüzyıllar boyunca şairin eserlerine nazireler yazılmıştır. Bunlar arasında özellikle başlattığı hamse geleneği içerisindeki ilk mesnevisi olan *Mahzenü'l-Esrâr*, önemli bir konumdadır. Çalışmamızın konusu olan İsmail Nâkâm'ın *Genc-i Edeb* mesnevisi de Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına yazılmış bir naziredir.

İsmail Nâkâm, 19. yüzyılda Azerbaycan bölgesinde yaşamış, bir dönem İstanbul'a gelmiş ve klasik şiir geleneği doğrultusunda eserlerini vücuda getirmiş bir şairdir. Şairin birçok eseri bulunmaktadır. Ömrünün son yıllarında insana, hayata ve dine bakış açısını yansıttığı ve ebedî mutluluğa dini doğru yaşamakla ulaşılacağına dair nasihatlerde bulunduğu *Genc-i Edeb* mesnevisi, hem *Mahzenü'l-Esrâr*'a yazılan son nazirelerden biri olması hem de devrinde pek tanınmayan şairin şiir anlayışını yansıtmaya bakımından önemlidir.

Hazırladığımız bu çalışmada önce İsmail Nâkâm'ın hayatından ve eserlerinden bahsedilmiş, sonrasında *Genc-i Edeb* mesnevisinin şekil ve muhteva özelliklerine değinilerek Nizâmî'nin eseriyle mukayesesi yapılmıştır. Bu vesileyle Nâkâm'ın kendisi ve eseri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Nâkâm, Nizâmî, mesnevi, nazire, şiir.

One of the Latest Rings of the Series of *Mahzen'ül-Esrâr*: *Genc-i Edeb*

Abstract: Nizâmî's works and poems have influenced many writers in Turkish literature and produced copy (nazire) works and poems for centuries. Among them in particular, *Mahzenü'l-Esrâr*, the first poem he wrote in mesnevi style in the tradition of hamse, he initiated, holds an important position. The subject of our study is Ismail Nâkâm's *Genc-i Edeb* mesnevi, which is a nazire written upon the *Mahzenü'l-Esrâr* of Nizâmî.

İsmail Nâkâm was a 19th century poet who lived in the Azerbaijan and stayed in Istanbul for a period, he produced his work in line with the tradition of classical poetry. The poet produced many works. *Genc-i Edeb* mesnevi, reflects on the perspective of human beings, life and religion towards the last years of one's life, and advises people that the eternal happiness can be reached by living by the religion. This work is important both because it is one of the last nazire written to *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevi and as it reflects the poet's understanding of poetry.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 18.06.2019 - 12.03.2020

Bu çalışma oluşturulurken tarafımızca hazırlanan "İsmail Nâkâm'ın *Genc-i Edeb* Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)" başlıklı doktora tezinden yararlanılmıştır.

** Öğr.Gör.Dr., Atatürk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Erzurum, Türkiye. mmelis.yardimci@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1393-8669.

This study that introduces the life and works of Ismail Nâkâm; discusses the shape and content of *Genc-i Edeb* and compares it to the work of Nizâmî.

Keywords: Nâkâm, Nizâmî, mesnevi, nazire, poem.

Giriş

19. yüzyılda Nâkâm'ın yaşadığı Azerbaycan coğrafyasına bakıldığında yan yana iki edebiyatın var olduğu görülmektedir. Yüzyılın başlarında Rus istilasının bir sonucu olarak Azerbaycan edebiyatı, Kuzey ve Güney Azerbaycan edebiyatı şeklinde ikiye ayrılmış; kuzeyde Rusların etkisiyle yenilik hareketleri ön plana çıkarken güneyde klasik gelenek sürdürülmüştür. Ayrıca bu edebiyatın bir kolu olarak da tekkelerde tarikat edebiyatı ortaya çıkmış; Kazak, Karabağ civarında, Güney Azerbaycan'ın birçok yerinde yaygınlaşmıştır. Bu dönemde klasik edebiyat canlı ve güçlü bir konumda bulunurken 1850'lerden sonra gittikçe zayıflamıştır (Akpınar, 1994, ss. 39-42).

Devrin karakteristik özelliklerine bakıldığında Doğu'nun benzersiz felsefesine ve medeniyet tarihine ilginin arttığını, belirlenmiş bir yön olarak Türkolojinin ve Azerbaycanşinaslığın şekillendiğini belirtmek gerekir. Bir taraftan yeni geçiş döneminde eski edebî geleneğe bağlı kalan, diğer taraftan Batı medeniyetiyle yakından temasın başlamasıyla birlikte geçiş döneminin belirgin özelliklerini taşıyan iki kutuplu bir edebî ortam mevcuttur (Nebiyev, Karayev, 2004, ss. 498-499). Bu dönemde nesir sahası genişlemiş, Ermeni şairlerin sayısı artmış, kadın şairler ortaya çıkmış, Batı edebiyatından tercüme yapılmış ve folklor faaliyetleri canlanmıştır (Refioğlu, 1941, ss. 16-18). Bununla birlikte dramın ve tiyatronun ortaya çıkması, ilk milli gazetenin yayımlanması, ana dille ilk ders kitabının yazılması ve edebiyat tarihi yazma teşebbüsleri de bu yüzyılda görülmektedir. Fakat yeni edebiyat anlayışları, Güney Azerbaycan'da Kuzey bölgesine nazaran oldukça yavaş ilerlemiştir. Burada en çok tercih edilen nazım şeklinin gazel olmasıyla birlikte geleneksel şiir anlayışı ve konuları daha belirgin bir konumda bulunmuştur.

Nâkâm'ın hayatını geçirdiği Şeki, 19. yüzyılda milli edebiyat düşüncesinin şekillendiği Azerbaycan'da bulunan bir vilayettir. Bir hanlık olarak Rus hakimiyeti altındadır ve bu dönemde Çarlığın engellemelerine rağmen medeniyeti inkişaf ettirmek amacıyla çeşitli adımlar atılmaktadır. Cehaletin hüküm sürdüğü devirde özellikle açılan okullarla ve edebî anlamda muhitlerin, meclislerin kurulmasıyla birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle şiir alanında Şeki edebî muhiti, dikkatleri çekmektedir. Bu muhitin en önemli şairleri arasında sayılan Nâkâm'ın ise ayrı bir yeri bulunmaktadır.

İsmail Nâkâm ve Eserleri

Şairle ve onun hayatıyla ilgili ilk bilgiler, Feridun Köçerli tarafından verilmiştir. O, Nâkâm'ı 19. yüzyılda Nuha'daki şairlerin en meşhuru olarak nitelendirmiştir (Köçerli, 1981, s. 284). Onunla ilgili en fazla bilgi veren kişi Nâkâm'ın yakın arkadaşı olan Abdulmabud Behçet'tir. 1924 yılında Nuha'da yayınlanan Bilgi gazetesindeki yazısında onu Fuzulî gibi başarılı, sade dil kullanamayan, büyük bir şair şeklinde tanıtmıştır (Adışirinov, 2006, s. 11).

Türk edebiyatı ile ilgili kaynaklara bakıldığında Nâkâm'ın hayatına dair bilgilerin çok sınırlı olduğu görülmektedir. Sadece *Tuhfe-i Nâili*'de şairin asıl adının İsmail, Dağıstanlı ve Sultan Abdülhamid dönemi şairleri arasında olduğu ve kendisine dair bilgi bulunmadığı bilgisi yer almaktadır (Tuman, 2001, s. 1022). Şairin hayatına dair asıl kaynaklar ise Azerbaycan edebiyatı hakkında hazırlanmış kaynaklardır.

İsmail Nâkâm'ın nesli, Hacı Sadreddin Bey'den gelmektedir. Hacı Sadreddin Bey, ailesiyle birlikte Şamahı'dan günümüzdeki adı Şeki olan Nuha'ya göç etmiştir. Hacı Sadreddin Bey'in Hamid Ağa, Derviş Muhammed Ağa ve Mustafa Ağa adlı üç oğlu bulunmaktadır. Nâkâm'ın babası ise Nuha'da Derviş Muhammed adıyla tanınmış olan oğludur (Adışirinov, 2006, s. 32).

Şairin doğum tarihiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Buna göre şairin 1829, 1839 veya 1841 tarihlerinden birinde doğduğu ifade edilmektedir. *Mecnûn u Leyli* mesnevisinde;

Verip her demde bir gûne şikence
Yitirdiñ 'ömrimi pencâh u pence (520)

ifadesinden 55 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Eserin bitiş tarihinin 1314/1896 olduğu göz önüne alındığında ise şairin doğum tarihinin 1258/1842-1843'ten önce olduğu ortaya çıkmaktadır. Şefika Demirkızı Abdullayeva (2016, s. 62), Nâkâm'ın doğum ve ölüm tarihine yönelik hazırladığı makalesinde onun *Hadisi Latîf* adlı eserinden bahsetmiş ve bu eserde yer alan "Gülçin ve Gülşen" destanında Nâkâm'ın 1255/1839 yılında doğduğunu belirttiğini ifade etmiştir.

Şeki'de doğan şairin asıl adı İsmail'dir ve Bey nesline mensup olduğu için İsmail Bey şeklinde tanınmıştır. O devrin Mirzalar zümresindedir (Abdullayeva, 2016, s. 62). Varlıklı bir ailede yetişmiş, Arapça ve Farsça'yı mükemmel derecede öğrenmiştir. Mektepte Rusça okumuşsa da sonradan bırakmış ve dönemin ilimleriyle de ilgilenmiştir (Müznib, 1928, s. 5). Şair, yakın arkadaşı Abdulmabud Behçet'in verdiği bilgilere göre edindiği bilgi birikimini kendi gayretinin bir neticesi şeklinde yorumlamaktadır (Adışirinov, 2006, ss. 36-37).

Kırk yaşına kadar zengin ve mülk sahibi olan fakat daha sonra zenginliği elinden gidip sadece günlük geçimini temin edebilen şair, hayat arkadaşı Fatma Hanım

ile geç yaşta aile kurmuş ve onu erken kaybetmiştir. Şairin evladı da bulunmamaktadır (Adışirinov, 2006, s. 38).

Nâkâm, hayatının sonuna kadar Nuha'da yaşamıştır (Efendiyev, 1962, s. 93). Resulzâde'nin (1938, s. 154) de belirttiği üzere bir zaman Sultan Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunmuş ve mahallî şairler ile dostluk kurmuştur. Bu bilgiyi destekleyici en önemli husus ise *Dîvân*'ıdır. *Dîvân*'ında bulunan otuz beş beyitlik kasideyi Sultan Abdülhamid için yazmış ve onu *yeryüzünün şahı, Allah'ın gölgesi, ilim, hilm* gibi vasıflara sahip bir padişah olarak övmüştür.

İstanbul'da bulunduğu zaman Kurena Mehmet Emin Daruğazde şairin divanını bastırmak istemiş, eseri sansür tetkikinden geçirmiştir. Sultan'dan kitabın basım izni alınmasına rağmen sansür memurunun mukaddime bölümünün ve bazı şiir parçalarının üstünü çizmesi nedeniyle Nâkâm, eserinin basılmasından vazgeçmiştir. Daha sonra el yazması metin, Ali Emirî'nin eline geçmiştir (Tahirzade, 2011, s. 79).

Şair, 1904 yılında Konya'da bulunmuş ve burada Mevlana Kütüphanesi'ne kitaplar bırakmıştır (Abdullayeva, 2016, s. 64). Şairin vefatıyla ilgili kayıtlara göre Nâkâm, 1906 yılında kanserden vefat etmiş, mezarı Hoçih kabristanlığına defnedilmiştir. Ayrıca şairin adı şehrin merkez kütüphanesine verilmiştir. Bu kütüphanede bulunan büstüne de 1841-1906 tarihleri yazılmıştır. Fakat Abdullayeva (2016, s. 64), hazırladığı çalışmada vefat tarihinin de yanlış olduğunu belirterek bu iddiasını Azerbaycan Milli Kütüphanesi D-831/24084 numaralı el yazmasına dayandırmıştır. Söz konusu el yazması eserde Nâkâm'ın el yazısıyla yazılmış gazel ve rubailerinin bulunduğunu ve buradaki bilgilerin 1908'inci yıla kadar olan bilgileri içerdiğini söyleyerek şairin 1908 yılında vefat ettiğini aktarmıştır.

İsmail Nâkâm, 19. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Şair bu yüzyılda kendi düşünceleriyle ve şiir anlayışıyla özdeşleştirdiği klasik şiir geleneği doğrultusunda eserlerini meydana getirmiştir. Klasik gelenekte karşımıza çıkan benzetmeler, tipler ve kişilikler, kıssa ve hikâyeler, edebî sanatlar, mazmunlar, ayet ve hadisler ile kültürel unsurlar onun şiirlerinde de yer almaktadır. Bu kavram dünyasını kendi hayal ve düşünce dünyasıyla sentezleyen şair, klasik şiirin son evresinde olduğunun farkındadır ve kendisini bu nazım devrinin son temsilcisi olarak görmektedir:

Seniñle hatm bulsun nazm devri

Ki sensin nâzımı âhîr zamânıñ (Kt-6/7)

Şairin seçtiği mahlas da onun yaşamıyla bağlantılıdır. Çünkü Klasik Türk şiirinde şairler mahlaslarıyla bilinmişler ve tanınmışlardır. Şairler mahlaslarını seçerken birçok faktörü göz önünde tutmuştur. Bunların başında psikolojik sebeplere bağlı nedenler gelmektedir (Yıldırım, 2006, s. 92). Nâkâm da kendini mutsuz ve

şöhretsiz olarak görmektedir. Nâkâm mahlası da kelime olarak “istediğine ulaşamamış, nasipsiz, bahtsız, şanssız” anlamlarına gelmektedir. Bu mahlası hayatında umduğuna erişemediği için aldığı söylenebilir. Önceki dönemlerin usta isimleri kadar olmasa da devrinde klasik şiir zevkini yansıtan eserleri başarılı görülen Nâkâm, şöhretsizliğinden ve adının yayılmamasından dertlidir ve bunu *Genc-i Edeb* adlı eserinin hatimesinde dile getirir:

Ehl-i diliñ maḥlaş-ı güm-nāmıyım
 ʿĀlemiñ evvelki çi Nākāmıyım (4106)

Nâkâm, devrinde *gazel şairi* olarak tanınmaktadır. Âşıkane kaleme aldığı bu gazellerin bazılarında dinî-tasavvufî söyleyişler bulunmaktadır. Bu gazellerinde aşkın merhalelerini ele almaktadır. Ama genel olarak gazelleri beşerî aşkın ön plana çıktığı lirik gazeller şeklindedir.

Şairin özellikle mesnevilerinde çoğunlukla ilahî aşkı ele aldığı, bu yolda çekilen sıkıntıları evlâ gördüğü anlaşılmaktadır. Şairin bütün şiirlerinde aslında dinî hassasiyetinin getirdiği tesir söz konusudur. Şair, dine çok önem vermektedir. Nasihatvari sözlerinde de hayat felsefesini, hayata bakış açısını, toplumda uyulması gereken adab-ı muaşeretini ve ahlakî davranışları yansıtmaktadır.

Şairin mürettep bir *Dîvân*'ı ile *Mecnûn u Leylî*, *Ferhâd u Şîrîn*, *Genc-i Edeb*, *Hayâlât-ı Perîşân*, *Latîfnâme* adlı eserleri bulunmaktadır. *Münşeât* ve *Dört Efendi* adlı eserinin nüsha kayıtlarına dair bir bilgi ise bulunmamaktadır.

Nâkâm'ın *Dîvân*'ına ait nüshalar, 1893 tarihli Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum Eserler koleksiyonu numara 422 ve 1891 tarihli Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonu numara 622'de bulunmaktadır. Divanın diğer nüshaları ise Azerbaycan'da Bakü Fuzulî Adına El Yazmaları Enstitüsü Türkçe El Yazmaları bölümündedir. 204 gazel, 2 kaside, 13 kıta, 1 müseddes, 2 mesnevi, 3 terkib-i bend ve 5 terci-i bendi ihtiva eden *Dîvân (Dîvân-ı Bedii)* özellikle şairin şiir kudretini yansıtmaya bakımından önem taşımaktadır (Türkoğlu, 2018, ss. 43-44).

Mecnun u Leylî mesnevisinin bir nüshası, 1898 tarihli Bakü El Yazmaları Enstitüsü Türkçe El Yazmaları bölümü M-40'da *Külliyât-ı Nâkâm* isimli ciltli yazmada, diğeri 1897 tarihli numara ile B-1623'te bulunmaktadır. Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisine nazire olarak kaleme alınan mesnevi, aruzun *mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserde Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u esas alınmakla birlikte Emir Hüsrev-i Dihlevî ile Hatîfî'nin eserlerinden de yararlanılmıştır. Azerî Türkçesinin dil hususiyetlerini bünyesinde barındıran eser, Türkçe yazılmış *Leylâ vü Mecnûn*ların sonuncusudur (Kartal, 2014, s. 519).

Şairin *Ferhad u Şirin* mesnevisi ile ilgili bilgilere bakıldığında ise bu mesnevinin Nizâmî'den çeviri şeklinde yazıldığı belirtilmektedir (Adışirinov, 2006, s. 20). Fakat mesneviyi Latin harflerine çeviren ve üzerinde çalışma yapan Piriyev'e (2008, s. 3) göre mesnevi tercüme değil, Nâkâm'ın kendi şiir kabiliyetiyle yazdığı orijinal bir çalışmadır. Mesnevinin nüshası, Bakü El Yazmaları Enstitüsü Türkçe El Yazmaları bölümü M-40'da *Külliyât-ı Nâkâm* isimli ciltli yazmada bulunmaktadır.

Nâkâm'ın *Hayâlât-ı Perîşân* adlı eseri ise şairin *Dîvân*'ında yer almayan şiirlerinin toplandığı eserdir. Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi numara 3964'te kayıtlıdır. Eser, aralarında manzum kısımların bulunduğu mensur bir mukaddimeyle başlamaktadır. Yaşının ilerlediğinden bahseden şair, şiirlerinin zamana yadigâr kalması için perişan hayallerini bu eserde bir araya getirdiğini, eserin adını *Hayâlât-ı Perîşân* koyduğunu anlatmaktadır: "... bu hâl-i melâl-efzâda âlem perîşân hâlim perîşân ikbâlim perîşân u keşâkeş devândan hayâlîm perîşân olduğına Hayâlât-ı Perîşân ile mevsûm ettim (Türkoğlu, 2018, ss. 44-45)."

Şairin *Latîfnâme* adında muaşaka tarzında manzum ve mensur karışık bir eser yazdığı ve bu eserini ömrünün sonlarında ateşe atıp yaktığı söylenmektedir (Ahundov, 1965). Yok olduğu iddia edilen eser, *Hadis-i Latîf* adıyla Azerbaycan'da Bakü Fuzulî Adına El Yazmaları Enstitüsü M-58/11561 numarada kayıtlıdır. Bu eser, miladi 1905 tarihlidir (Abdullayeve, 2016, s. 65).

Şairin bir diğer mesnevisi de bazı Azerbaycan kaynaklarında *Gencine-i Edeb* şeklinde adı geçen fakat elimizdeki müellif kaydında adı *Genc-i Edeb* olan mesnevidir. Tek nüshası, Konya Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları bölümü numara 3965'te bulunmaktadır. Seri bahrinin *müfte'îlün müfte'îlün fâ'îlün* kalıbıyla yazılan, 4123 beyitten ve 31 makaleden oluşan mesnevi hakkında detaylı bilgi sonraki bölümde aktarılacaktır.

Nâkâm'ın *Dört Efendi* adındaki eseri ise riyakârlığı, halkı kandırıp cehalette kalmalarına sebep olan mollaları ve din adamlarını eleştirmek üzere kaleme aldığı bir çalışmadır (Adışirinov, 2006, s. 41). Ayrıca *Münşeât* adlı bir eserinin daha olduğu belirtilse de (Resulzade, 1934, s. 155) bahsedilen esere ait nüsha kayıtlarına rastlanılmamıştır.

Genc-i Edeb Mesnevisi ve Mesnevinin Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisiyle Mukayesesi

Nâkâm'ın mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı ve insana, hayata, dine bakış açısını, edep kaidelerini aktardığı *Genc-i Edeb* adlı eserinin nüsha tavsifi (Ece, 2015, s. 242) şu şekildedir:

Kütüphane: Mevlana Müzesi-Konya

Koleksiyon Adı: Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları

Müellif: İsmâ'il Nâkâm

Kitap Adı: Genc-i Edeb

Dili: Türkçe

Tarihi: 1322

Yaprak Sayısı: 1a-135a metin, 135b-147b sözlük (147+3)

Ölçüsü: 221x160-163x77 mm.

Satır: 16 st.

Sütun: 2 stn

Hattın cinsi: Rik'ca

Cilt: Battal ebru desenli, sırtı meşin kapak.

Tasnif Numarası: 3965

Eski Kayıt: Eserin 1a, 51a, 82a, 87a, 129a varaklarında Maarif Vekâleti Konya Asarı Atika Müzesi Müdürlüğü mührü; ayrıca ilk sayfada Konya Müzesi Kütüphanesi kaydı yer almaktadır.

Açıklamalar: Başlıklar kırmızı mürekkeple, metin siyah is mürekkebiyle yazılmıştır. b varaklarının hepsinde rekabe (çoban) kaydı mevcuttur.

İlk Beyit: Ĥamd ki bî-ayb-ı bilâ-reybdır

                    Şükr-i bilâ-reyb ki bî-aybdır

Son Beyit: Cümle muvaĥhidleri mesrür kıł

                    Cümle-i müznibleri maġfûr kıł

Müellif Kaydı: Bi-avnilâhi'l- azîzi'l- allâm kalem-i perîşân-raĥam nâzım-ı güm-nâm ânî Nâkâm keşîri'l-eşâm ile tesvîdi hicretin biñ üç yüz igirmi ikinci senesi şeh-i şaferin evvelinde ve tebyîzi mâh-ı Reb'ül-evvelin evvel-i nişf-ı âĥirinde pezîrâ-yı ĥitâm oldu (1322).

Sözlük Kısmı: Manzûmâtın selâseti, vezni ve kaĥiyesi muĥtezâsınca bu *Genc-i Edebe* irâd olunan ba'zı elfâzin ma'nası müâlâ'a edenlere sühûlet için beyân olunmaĥ fâ'ideden ĥâli olmaz mülâĥazasıyla ĥurûf-ı hecâ üzre bir küçük lûġat şeklinde tertîb ü tastîr edip ilâve ettim ve bil'llallahi't-tevfîĥ.

Diġer kayıtlar: Mesnevinin bitiminden sonraki sayfada (150b) diġer kayıt olarak Őu beyit geçmektedir:

Nâkâm cânını cânâna kıł fedâ

Durma sen bu arşada âġyâr görmesin

Bununla birlikte her bir sayfa, sonradan günümüzdeki gibi numaralandırılmıştır. Nâkâm, hatime bölümünde eserini bir yılda tamamladığını, eserine edep şerhiyle başlayıp hayâ ile son verdiğini belirtmektedir:

Şarf kıılıp fikrimi bir ıl tamâm
 Cümle havâsımla edip ihtimâm
 Evvel edeb şerhiñ edip ibtidâr
 Kııldım edeb rûknleriñ âşkâr
 Hâtmini şerm ile tamâm eyledim
 Sâkit olup hâtım-ı kelâm eyledim
 Ya'ni edeb birle olup ibtidâ
 Buldı hayâ birle de hem intihâ (4072-4075)

Şair eserini bitiriş tarihini hatime kısmında şiir şeklinde söylemiştir:

Oldığım âvânda ben beste-leb
 Hâtım olunan demde bu Genc-i Edeb
 Zâhir olup gurre-i şehri şafer
 Etmiş idi mâh-ı muharrem güzar
 Sâl ise târihte ba'd'ez-hezâr
 Üç yüz igirmi ikideydi şümâr (4110-4112)

Müellif kaydında ise eserini Hicri 1322 yılında Şehr-i saferin evvelinde yazdığını, Rebiü'l-evvel ayının son yarısının evvelinde temize çekip tamamladığını aktarmaktadır.

Nâkâm, dinî-ahlakî nitelikteki mesnevisinde uzun mesneviler dışında Türk şiirinde fazla tutulmayan (İpekten, 2005, s. 260) Seri bahrin *müfte'ülün müfte'ülün fâ'ilün* kalıbını tercih etmiştir. Şairin mesnevide baştan sona kadar aynı vezni kullandığı görülmektedir. Ayrıca eserinde tek bir nazım şeklini, mesneviyi kullanmıştır. Eserinde gazel, kaside gibi nazım şekillerinin bulunduğu bölümlere yer vermemiştir. Fakat şair sözün mahiyetinden, faziletinden bahsettiği bölümde Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ında geçen Farsça beş beyti alıntılanmıştır.

Eser, müstakil olarak mesnevi nazım şeklinin genel tertibine uygun şekilde yazılmıştır. Mesnevide şairin makale adını verdiği 31 bölüm bulunmakta ve mesnevi 4123 beyitten oluşmaktadır. Eserin bölümlerine göre beyit aralıklarının dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. *Genc-i Edeb* Mesnevisinin Bölümleri

Bölüm	Beyit Aralıkları
Tahmid ü Tevhid	1-44
Münâcât	45-93
Na'ât	94-124
Şefaathâne	125-163
Sebeb-i Telif	164-272
Memduhun Övgüsü	273-365
Sözün Mahiyeti	366-428
Makaleler	429-4063
Hatime	4064-4123

Besmele lafzıyla başlayan mesnevinin hemen akabinde Allah'ın övüldüğü ve varlığını, birliğini anlatan Tahmid ü Tevhid bölümü gelmektedir. Bu bölümleri sırasıyla münâcât, na'ât, şefaathâne, sebeb-i telif, memduhun övgüsü ile sözün mahiyeti kısımları takip etmektedir. Giriş bölümünü oluşturan bu kısımlardan sonra esas metni oluşturan 31 makale ve makalelerin bitiminde hatime kısmı yer almaktadır. Ayrıca şair, müellif kaydından sonra bir paragraf açarak metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak adına sözlük ilavesi yapma gereği duyduğunu belirtmiştir. Mesnevi, şairin eklediği harf sırasına göre düzenlenmiş sözlükle bitmektedir.

Mesnevinin sebeb-i telif bölümünde şair, eserini niye yazdığını ve eserine verdiği adı anlatmaktadır. Gül bahçesinin harap, goncaların dikenli, bülbülün karga, âlemin gönlü katı olduğu sıkıntılı felaket günlerinde çaresiz ve perişan iken ümit kapısı ansızın açılmış ve müjde getiren haberci şaire seslenmiştir. Ondan sıkıntılarını unutup âlemdeki söz hazinesini bulmasını, sözle gönlünü şad etmesini istemiştir. Sonra şaire ilham gelmiş ve gönülde yaptığı seyahat neticesinde yazmaya başlamıştır. Gönülle yaptığı konuşmada gönül ondan mecazî aşkta zaman geçirmeyip cevherini, anlam incilerini söz mahzeninde saklı kılmasını, *Genc-i Edeb*'i yazmasını ve eserinin o isim ile dünyada yadigâr kalacağını söylemiştir:

Genc-i Edeb gevher-i yektâsını
 Baħr-ı ħired lü'lı-i ma'nâsını
 Rişte-i cân-baħşda manzûm kıł
 Maħzen-i elfâzda mektûm kıł
 Eyle edeb ismini sen âşkâr
 Dehrde ol ism ħalıp yâdgâr (252-254)

Şair de âlemi süsleyen bir eser ortaya koymak için gece ve gündüz canla başla çalışıp, düşüncelerini manzum hâle getirip edep isimlerini deftere almış ve bildiği sırları makalelerle açıklayıp eserine *Genc-i Edeb* adını koymuştur:

Koymak için ‘âlemārā bir eṣer
 Kūşış edip cān ile şām u seher
 Tarḥ-ı sūhan etmek edip pīşemi
 Nazma kılıp münḥaşır endişemi
 Açtım edeb savbına bir manzara
 Cümle edeb ismiñ alıp deftere (281-283)
 Nazm kılıp diḡḡat edip rüz u şeb
 Kıldım anıñ adını Genc-i Edeb (288)

Gelişme bölümünde ise şair, her bir edep kaidesini ayet ve hadislerle değişik hikâyelerle zenginleştirerek açıklama yoluna gitmiştir. Ayrıca şair, her bölüm sonunda, bazen de bölüm içerisinde mahlasına yer vermektedir. Mahlasını kullanırken kendine seslenerek bahsettiği konunun ehemmiyetini vurgulayan sözler söylemektedir:

Sen daḡı kıl şıdḡ ile Nākām nūş
 Meykede-i ‘aşḡda bir cām nūş
 ‘Aşḡdan ādābdan āḡāh olup
 Pāk-dil ü ‘ārif-i bi’llāh olup
 Evvel edip pendiñe kendiñ ‘amel
 Şoñra çıkıp ‘arşa-ı teblīḡe gel
 Söyle edeb n’oldıḡımı kıl beyān
 Kim bilip ehl-i edeb olsun cihān (564-567)

Her makalede konuyla ilgili başlıklar bulunmaktadır. Başlıklar, Arapça ve Farsça tamlamalarla Türkçe yazılmıştır. Metinde bulunan bölüm başlıkları şu şekildedir:

Tablo 2. Genc-i Edeb Mesnevisinde Geçen Bölüm Adları

Mesnevinin Bölüm Adları
- Tahmîd ü Tevhîd
- Münâcât
- Server-i kâ'înât ve mefhar-ı mevcûdât 'aleyhi efđâli't-tahıyyât hazretleriniñ na't-ı münîfi beyânındadır
- Cenâb-ı hâtemü'n-nebiyyîn ve şeff'ü'l-müznibîn şalâvat'ullah 'aleyhi ve âlihi ve şahbihi ecmâ'in efendimiz hazretlerinden istid'â-yı şefa'ât beyânındadır
- Hâlvet-i dil esrârınıñ ta'rîfi ve dil-i sevdâ-zedeniñ teklîfi ve kitâbıñ sebep-i te'lîfi beyânındadır
- Hâcî Zeyne'l-âbidîn Aka Takî-zâde cenâbınıñ hasenâtı şenâsı ve anıñ nâm-ı nâmesine kitâbıñ binâsı beyânındadır
- Sühânıñ keyfiyet-i mâhiyyeti ve sühanda olan fazîletiñ mâhiyet-i keyfiyeti beyânındadır
- Evvelinci maqâle 'aşk-ı mecâzî ve 'aşk-ı haqîkî te'sîrde yeksân anıñ âhiri hüsrân ve bunıñ 'âkıbeti gufrân olmağın beyânındadır
- İkinci maqâle edebiñ keyfiyet-i fazîleti ve edeb ile ahlâk-ı hamideniñ cem'iyeti beyânındadır
- Üçüncü maqâle ahl-ı edeb vahdaniyyet-i Hudâyı ikrâr edip merkez-i imânda pâydar olmağın beyânındadır
- Dördüncü maqâle ebeveyne hürmet ve vâlideyne muhabbet etmek şîve-i âdâbda bir rûkn-i sedîd ve bu rûknde sâbit olan müstaşsen ile müstefîd olmağın beyânındadır
- Beşinci maqâle şıdk u emânet erkân-ı edebden bir rûkn-i muhkem olmağın ve râst-gü 'âkıbet-i umûriñ firûz u hurrem bulmağın beyânındadır
- Altıncı maqâle kizbiñ münâfi-i edeb ve 'âlem-i insâniyetde rüsvâlîka sebep oldığın beyânındadır
- Yedinci maqâle 'ahde vefâ ve hûkûk-ı va'di edâ etmegiñ fazîleti ve noqşan 'ahd edip va'de hilâf olmağın fazîleti beyânındadır
- Sekizinci maqâle kesb ü ticaretiñ tarîk-i edebde bir şîve-i dil-h'âh ve kâsibiñ dağı habîbu'llâh oldığı beyânındadır
- Dokuzuncu maqâle 'uflletiñ encâmı fazâhat u bî-'arlık ve bî-kârlıknıñ fercâmı rezâlet ü h'ârlık oldığı beyânındadır
- Onıncı maqâle mu'âvenet-i üftâdegân ü nikûkârlık ve 'arşa-ı şefkatde te'âvün ve pâydarlık erbâb-ı edeb sezâver olmağın beyânındadır
- On birinci maqâle mirâ'lik dâire-i edebden kenâr ve riyakârlarıñ 'âkıbeti h'âr ü bî-'itibâr oldığı beyânındadır
- On ikinci maqâle cemâlî'l-mer'i fi'l-hilm ma'nâ-yı pür-hikmetiniñ ve erbâb-ı âdâbda hilm-i dilârâniñ hüsn-i şıfatınıñ beyânındadır

- On üçüncü makāle ḥiddet-i menşe-i muḥāfāt esef-encām ve ḡazab āfāt-ı bed-fercām olduğu beyânındadır
- On dördüncü makāle taḥammülün nihāyeti tecemmül ü sa'adet ve şabriñ ḡāyeti fevz ü selāmet olduğu beyânındadır
- On beşinci makāle 'icāletün nihāyeti ḥacālete müncer ve şitābın 'ākıbeti bādī-i ḥüsrān u ḥaṭar olduğu beyânındadır
- On altıncı makāle tevāzūf ḥişāl-i memdūḥadan bir 'alāmet-i şāyān ve üftādelik şive-i ḡürüh-ı muḡbilān olduğu beyânındadır
- On yedinci makāle kibr ü meniyyetiñ mezmüm u münāfī-i edeb ve 'ucb u feḫāret meş'üm u rezālete sebep olduğu beyânındadır
- On sekizinci makāle cüd u saḡā şive-i edebiñ maḡbūli ve cümle esḫıyā zümre-i üdebānıñ ma'ḡbūli olduğu beyânındadır
- On dokuzuncu makāle buḡlda derkār-ı ıztırāb u rezāletün ve baḡilde pāydār-ı muḡayir-i ādāb u denāpetiñ keyfiyeti beyânındadır
- İğirminci makāle pişe-i erbāb-ı fesād nemīmet ve endişe-i aşḡāb 'inād-ı si'āyet olup nemmāmiñ ḡātimesi nā-mübārek ve nā-mes'ūd olduğu beyânındadır
- İğirmi birinci makāle ḫıfz-ı lisān erkān-ı edebiñ ber-ḡüzidesi ve aḡlāḡ-ı ḡamīdeniñ pesendidesi olduğu beyânındadır
- İğirmi ikinci makāle kāffe-i rezālet ü ḡāḡāret ḫırş u ṡama'adan pedīdār ve cümle-i 'izzet ü semāḡat terk-i ṡama' da derkār olduğu beyânındadır
- İğirmi üçüncü makāle az yimek şive-i erbāb-ı edeb olduğu ve zümre-i üdebā inşirāḡ-ı rūḡını az ve edībāne yemekte bulduḡını beyânındadır
- İğirmi dördüncü makāle umūr-ı müḡimmede meşveret etmek erbāb-ı edebe meşreb ü müşāverede ḡıyānet etmemek sīret-i ehl-i edeb olmaḡıñ beyânındadır
- İğirmi beşinci makāle emāneti sıyānet edeb erbābınıñ sīreti ve emānete ḡıyānet fesād aşḡābınıñ ḡaşleti olmaḡıñ beyânındadır
- İğirmi altıncı makāle sıla-i rahm u mürtüvvet-hem-sāye-i Genc-i Edebden 'aṡā-şode nāmütēnāḡ bir sermāye olduğu beyânındadır
- İğirmi yedinci makāle şükr-i Ḥāḡ vird-i zebān-ı 'urefā ve mün'imiñ iḡsānına şükr ve ḡüsn-i mükāfāt şive-i pesendide-i üdebā olduğu beyânındadır
- İğirmi sekizinci makāle muḡıbb-i muvāfiḡiñ ve meveddetde muvāḡatıñ keyfiyeti ve şādıḡ-ı şādıḡiñ ve ülfetde şādāḡatıñ faẓileti beyânındadır
- İğirmi dokuzuncu makāle 'ilmiñ bir gevher-i cān-baḡā ve bir cevher-i ḡāḡıḡat-nümā ve 'ilm ile dūnyā ve māfihā ārāste ve cemāl-i aḡlāḡ-ı üdebā pīrāste olduğu beyânındadır
- Otuzuncu makāle evlādı terbiye etmek edebiñ bir rük-ni üstüvārı ve evlād-ı mü'eddeb ecdādınıñ bādī-i iftiḡarı olduğu beyânındadır
- Otuz birinci makāle ḡayā erkān-ı edebiñ efdāli ve aḡlāḡ-ı ḡaseneniñ ekmeli olduğu beyânındadır
- ḡātime-i kitāb bi-'avni'l-melikü'l-Ḳadīr meḡḡarü'l-ḡāc Ḥācī Zeyne'l-'ābidin Aḡā ṡāḡızāde cenābınıñ nām-ı meymenet-intisābıyla ḡitām-peẓir ü müsteṡāb olduğu beyânındadır

Hatime kısmında ise şair, Allah'a yardımı ve eserini bitirdiği için şükretmektedir. Eserini övdükten sonra mesneviyi bir yılda bitirdiğini, edep ile başlayıp hayâ ile tamamladığını, hepsi yeni bir seste olan renk renk örneklerle maksadını yazdığını anlatır. Ayrıca tamamlamasına manevi sebep olarak Hacı Zeynelâbidin'i göstermektedir. Memduhunu da övüp, Allah'tan onun için duada bulunduktan sonra kendi şöhretsizliğinden bahsetmektedir. Burada eserinin adını söyleyip, sözü bitirdiği tarihi belirttikten sonra hataları için af diler. Mesneviyi kendisi ve müminler için mağfiret isteyerek sonlandırır.

Nâkâm'ın eserini Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisine nazire şeklinde yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Türk Edebiyatı'nda özellikle mesnevi türünde önemli bir yer sahibi olan 12. yüzyıl şairi Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* adlı mesnevisi, yüzyıllar boyunca çok sayıda mesnevinin ya nazire olarak ya da etkilenmelerle yazılmasına vesile olmuştur. Nâkâm'ın *Genc-i Edeb* mesnevisi de bu etkilenmenin görüldüğü mesnevilerdendir. *Genc-i Edeb*, *Mahzenü'l-Esrâr* gibi dinî, tasavvufî, ahlakî bir mesnevidir. Nizâmî, mesnevisini Erzurum çevresinde hüküm süren Fahrüddin Behramşah bin Davud'a; Nâkâm, Hacı Zeynelâbidin Aka Takızade'ye ithaf etmiştir. Nizâmî'ye eserine karşılık 5000 dinar ve 5-7 seçkin katır caize verildiği kaynaklarda geçmektedir (Resulzade, 1951, s. 68). Nâkâm'ın ise bu eseri sunup sunmadığına ve herhangi bir caize aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Sadece Takızade'nin ona yardımda bulunacağı fakat şairin ölümüyle bunun gerçekleşmediği söylenmektedir (Adışirinov, 2006, ss. 41-42).

Nâkâm, eserini Hicri 1322 yılında bitirdiğini eserinde belirtmektedir. Abdullayeva (2016, s. 64) ise onun bu tarihte Konya'da bulunduğunu ve Mevlana Kütüphanesi'ne kitaplar bıraktığını aktarmaktadır. Eserin tek nüshasının Konya'da bulunması ve yazılış tarihi itibarıyla şairin ömrünün son yıllarına karşılık gelmesi, Nâkâm'ın eserini sunmadığını ya da sunmaktan vazgeçtiğini akla getirmektedir.

Nizâmî'nin eseri 2263 beyit ve yirmi makaleden, Nâkâm'ın ise 4123 beyit ve otuz bir makaleden oluşmaktadır. Beyit sayısı noktasında Nâkâm'ın mesnevisinin daha hacimli olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca iki şair de eserlerinde memduhlarının adını ebedileştirmek istemiştir.

Türkçe nazirelerin çoğu asıl eserle aynı vezindedir (Dilberipur, 2005, s. 215). Makalelerinde ahlakî öğütlerin ve bu öğütlerle ilgili hikâyelerin yer aldığı *Genc-i Edeb* mesnevisi de bu doğrultuda, *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisiyle aynı aruz kalıbında (*müfte'îlün müfte'îlün fâ'îlün*) yazılmıştır. Nâkâm, eserine Besmele lafzıyla giriş yaparken; Nizâmî, Besmele ve onun mahiyetiyle ilgili bir bölüm yazmıştır. Ayrıca mesnevi tertip düzenleri de birbirine benzemektedir. Allah'a hamd, münâcaat, naat bölümleriyle mesneviler başlamakta; Nizâmî'de miraç bölümü bulunurken bu bölüm Nâkâm'ın mesnevisinde yer almamakta ve şair bu

bölüm yerine eserinde şefaathâne türündeki bölüme yer vermektedir. Mesnevilerinin devamında iki şair de memduhlarını övüp, sözün mahiyetini ve kitabın yazılış gayesini açıklamaktadır. Nizâmî'nin eserinin bölümleri ise şu şekildedir:

Tablo 3. *Mahzenü'l-Esrar* Mesnevisi'nin Bölümleri

Bölüm	
Besmele	
Münacat	
Der-Na'at-ı Hâce-i Kâinât	
Mirâciye	
Na'atlar	
Memduhun Övgüsü	
Yer Öpenin Hitabı	
Sebeb-i Telif	
İlm-i Sülûk Hakkında	
Sözün Mahiyeti	GİRİŞ
Manzum Söz Tertibi ve Edebiyat Yapmak	
Gönlü Tanımak, Gönüle Yönelmek (İlk Halvet, İkinci Halvet, Üçüncü Halvet, Dördüncü Halvet)	
Makale ve Hikâyeler	GELİŞME
Hatime	SONUÇ

Nizâmî eserinde anlattığı konularla ilgili her bir bölüme *makam*, *makale*, *makalat* adlandırmaları yaparken; Nâkâm bu bölümlere sadece *makale* adlandırması yapmıştır. Nizâmî, her makaleden sonra yeni bir bölüm açarak *dastan*, *hikayet* başlığında konuyla ilgili örneklerle yer vermiştir. Fakat Nâkâm, makale bölümlerinin içerisinde hikâyelerini anlatmış ve yeni bir bölüm açmayı gerekli görmemiştir. Ayrıca her ikisi de “halvet” kelimesini bölüm adlandırmalarında kullanmıştır. Gelişme bölümündeki makaleleri ise konularına göre şu şekilde karşılaştırabiliriz:

Tablo 4: *Mahzenü'l-Esrar ve Genc-i Edeb Mesnevilerindeki Makalelerin Konuları*

Makale	Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrar Mesnevisi	Nâkâm'ın Genc-i Edeb Mesnevisi
1	Adem'in yaratılışı (Ümitsiz padişahın hikâyesi)	Hakikî ve mecazî aşk
2	Adalet ve insaf (Nuşirevan ve vezirinin hikâyesi)	Edep
3	İşlerin değişmesi ve âlemin olayları (Süleyman Peygamber'in hikâyesi)	Edebin aslı
4	Padişahın halkına karşı vazifesi, halkı gözetme (Sultan Sencer ile mazlum ihtiyar kadının hikâyesi)	Ebeveyne hürmet
5	Karışık hâller karşısında insanın acizliği (Kerpiç döven ihtiyarın hikâyesi)	Sıdk u emanet
6	Mevcudatın itibarı (Avcı ve tilki hikâyesi)	Yalan söylemenin zararları
7	İnsanın üstünlüğü (Feridun ve ceylan avlanma yeri hikâyesi)	Ahde vefa
8	Yaratılış ve aklın üstünlüğü hakkında (Meyve satıcısı, tilki ve yankesici hikâyesi)	Kesb ü ticaret
9	Dünyalıkları terk etme (Tövbesini bozan zahidin hikâyesi)	İşsizlik
10	Ahir zamanın ermesi ve onun belirtileri (İsa as. hikâyesi)	Başkalarına şefkat etmek, iyilik göstermek
11	Gafletten uyanmanın şartı (Rahibin hikâyesi)	İkiyüzlülük
12	Dünyaya veda (İki kavgaçı filozofun hikâyesi)	Yumuşak huyluluk
13	Âlemin vefasızlığı (Hain sofu ve hacımın hikâyesi)	Öfkenin neticeleri
14	Gafletten haberdar etmek (Zalim padişah ile doğru sözlü zahidin hikâyesi)	Sabır ve tahammül
15	İnsanın yaratılışı ve bir sınıfın diğerine üstünlüğü (Şehzadenin hikâyesi)	Aceleciliğin sonu
16	Çabuk ilerleme (Yaralı çocuğun hikâyesi)	Tevazu, alçakgönüllülük
17	İbadet, tecrübe ve riyazet (Pir ile müridin hikâyesi)	Kibir
18	Dünya emellerini kötüleme ve ahiretin istikbali hakkında (Cemşid ile hasekinin hikâyesi)	Cömertlik
19	Zamanın insafsızlarından şikâyet (Halife ile haccamın hikâyesi)	Cimrilik

20	Asrın çocuklarının vefa ve himmeti (Bülbül ile doğanın hikâyesi)	Fesadlık, arabozucunun sonu
21	-	Dili koruma
22	-	Hırs ve açgözlülük
23	-	Az ve edepli yemek yemek
24	-	Mühim işlerde meşveret etmek
25	-	Emaneti korumak
26	-	Sıla-i rahm
27	-	Nimete şükretmek
28	-	Sadakat
29	-	İlmin önemi
30	-	Evladı terbiye etmek
31	-	Hayâ

Azerbaycan kaynaklarına göre de Nâkâm, bu eserini nazire olarak yazmıştır. Nizâmî, eserinde hükümdarları adalete, insana hürmete çağırırken Nâkâm, ayrı ayrı hikâyelerde saf muhabbet, mecazî ve hakiki aşk, anne-babaya hürmet gibi konuları ele almıştır (Adışirinov, 2006, ss. 84-85). Ayrıca Nâkâm, mesnevisinde Nizâmî’den bahsederek onu Hz. Cebrail’e benzetmekte ve sözün hakkını eda eyleyip en güzel şekilde sözü söylediğini belirtmektedir. Buradan hareketle şairin kendisinin de Nizâmî’yi üstad olarak kabul ettiğini ve ondan etkilendiğinin işaretlerini verdiğini söyleyebiliriz:

Şeyh Nizâmî ki sühân-sâzdır
Bülbül-i kıuds ile hem âvâzdır
O sühânîñ hakkıñ edâ eylemiş
Ahsen-i vechile beyân söylemiş (405-406)

Sözü izah ettiği bölümde Nâkâm, öncekilerin sözün sırrını şerh ettiğini ve Nizâmî’nin sözdeki ustalığını belirttikten sonra bölümün devamında Nizâmî’nin *Mahzenü’l-Esrâr* mesnevisindeki “Sözün mahiyeti” bölümünden beş beyit alıntılar. Farsça beyitler şu şekildedir:

ما كه نظر برسخن افكنده ايم مردۀ اونيم بدوزنده ايم	<i>Söze nazar eden biz, onun (sözün) uğruna ölmüşüz, onun uğruna diriyiz.</i>
درلغت عشق سخن جان ماست ما سخنيم اين طلال ايوان ماست	<i>Aşk sözlüğünde söz bizim canımızdır. Biz sözüz, bu harabe bizim eyvanımızdır.</i>
کر نه سخن رسته جان تاقتی جان سر این رسته کجا یاقتی	<i>Eğer sözü can ipine dizmezsen, canı bu ipin başında nerede bulacaktın?</i>
پردۀ خلوت چو برانداختند جلوۀ اول بسخن ساختند	<i>Halvet perdesini çektiklerinde ilk cilveyi söz ile yaptular.</i>
صدر نشين ترز سخن نيست کس دولت اين ملك سخنراست بس	<i>Sözden başkası başta oturamaz. Bu ülkenin devleti yalnızca sözdür.</i>

Mesnevilere tercüme metoduyla ve anlatılan hikâyeler noktasından bakıldığında ise tek hikâyeye hariç bazı hikâyelerde birtakım benzerlikler olduğu dikkati çekmektedir. Nizâmî'nin mesnevisindeki hikâyeler Gençosman'ın (2014) çalışmasından yararlanılarak incelendiğinde, “Bülbül ve doğanın hikâyesi”, her iki şairin mesnevisindeki ortak hikâyedir. Bu hikâyeye, Nâkâm'da hıfz-ı lisanın öneminin anlatıldığı yirmi birinci makalede geçmektedir. Hikâyede doğan, bülbüle susmayı öğrenmesini ve bu sayede izzetinin artacağını nasihat etmektedir.

Benzerlik gösteren hikâyelerin ilki olan Nizâmî'nin mesnevisinde yer alan “Günahlarının yargılanmasından umudu kesilen padişahın hikâyesi”nde zalim bir padişahın yaptıklarına pişman olup Allah'a sığınması, tövbekâr olması ve bunun neticesinde Allah'ın merhametine ulaşip omuzlarındaki günah yükünden kurtulması anlatılmaktadır. Nâkâm'ın mesnevisindeki üçüncü makalede ise şehirde iyi bir kişi vefat eder ve herkes onun cenazesine gelir. Bu topluluğu ömrünü eğlenceyle geçirip iyi bir amele sahip olmayan bir sazende görüp, kendi hâline acıyıp ağlamaya başlar. Taziye gelenler dağıldıktan sonra bile inlemeye devam eden bu zatta manevi izler gören Hasan-ı Basri, onun yanına gider ve durumunun sebebini sorar. O da ömrü boyunca nefsinin isteklerinin peşinde koştuğunu, Allah'a itaat etmediğini, öldüğü zaman kimsenin onu rahmetle hatırlamayacağını söyler. Geçerli tek amelinin Allah'ın teklifine iman etmesi olduğunu belirtir ve çok geçmeden vefat eder. Bir gün Hasan-ı Basri onu rüyasında Allah'ın lütfuna ulaşmış, cennette zevk ve safa içerisinde görür.

“Kerpiç döven ihtiyarın hikâyesi”nde Nizâmî, kerpiç döven bir ihtiyarı yaptığı işten ötürü ayıplayan delikanlıdan bahsetmektedir. İhtiyar adam, bu iş sayesinde kimseye el açmadığını, rızkını bu yolla kazandığını dile getirirken Nâkâm, mesnevisinde benzer bir örneğe pislik ve çöp taşıyan bir kişinin bu işinden ötürü kınanmasına ve onun verdiği cevaba yer verir. Şaire göre bir kişinin mesleği ne kadar aşağı olsa da ameli temizdir ve onu bu işi aziz konuma yükseltecektir.

Benzerlik arz eden başka bir hikâyeye ise Nizâmî'de iki filozofun tartışmasının anlatıldığı hikâyedir. Hikâyenin konusu, ev ortaklığından çıkan kavganın filozofların nefislerine uyup birbirlerinin canlarına kıyması şeklindedir. Nâkâm da yirmi dokuzuncu makalesinde ilmin önemini aktarırken iki ilim sahibi kişinin tartışmasına yer verir. Bir gün biri kuş avlamak için tuzağını açmışken ilim ve hüner talibi bu iki kişi kendi aralarında tartışmaya başlar. Tartışmanın gürültüsü avcının avlanmasına mani olmaktadır. Avcı onların yanına giderek bu avla kalabalık ailesini geçindirdiğini, tartışmaları devam ederse günlük kismetini elde edemeyeceğini ve sessiz olmalarını söyler. Talipler ise bu tartışmayla mutlu olduklarını, bedelsiz bunu bırakmayacaklarını belirtip avcının yakaladığı avdan hisse isterler. Ne kadar yalvarsa da talipler rıza göstermeyince çaresiz avcı da bunu kabul edip yakaladığı üç kuşu paylaşır. Bu defa da avcı: “Madem ortağız,

siz de tartıştığınız konuyu benimle paylaşın.” der. Talipler de hünsa yani çift cinsiyette mirasın nasıl hisse edileceğini tartıştıklarını anlatır. Sonra bir gün avcı, denizde balık avlamak için tuzağını kurar ve pür nakışlı bir balık, oltasına takılır. Avcı, bu balığı padişaha götürmeye karar verir. Şaha balığı takdim eder. Padişah çok beğendiği balığa karşılık avcıya bin altın verilmesini emreder. Fakat vezir bu durumu doğru olmayacağını, balığın karşılığında on altın vermesini önerir. Padişah ise sözünden dönemeyeceğini belirtince vezir, padişaha balığın eşini avcıdan talep etmesini ve bu sayede böyle çok altın vermekten kurtulacağını söyler. Şah, avcıya balığın eşini getirmesini söylediğinde ise avcı taliplerin tartışmasını hatırlar ve o balığın eşinin olmadığını, balığın çift cinsiyetli olduğunu açıklar. Bu hâl de padişahın hoşuna gider ve padişah ödülü ikiye katlayıp iki bin altın ihsanda bulunur. Bu kıssayı hikâye eden Nâkâm, ilim sayesinde kişinin arzusuna ulaşacağını ve her kapıyı ilimle açabileceğini anlatmak istemiştir.

Mahzenü'l-Esrâr mesnevisindeki “Hain sofı ile hocanın hikâyesi”nde hacca gidecek birinin altın kesesini bir sofuya emanet etmesi ve onun bu altını zevk ü safada yiyip akabinde pişman olması ve tövbe edip hacıdan özür dilemesi aktarılmaktadır. *Genc-i Edeb*'in yirmi beşinci makalesinde emaneti korumanın ve emanete hıyanet etmemenin anlatıldığı bölümde ise ticaret için yola çıkan bir adamın parasının yarısını güvenilir bir kadıya emanet etmesi, yolda eşkıyaların saldırısında malının diğer yarısını kaybedip kadıya diğer yarısını almak için gittiğinde kadının bu emaneti reddetmesi, sonrasında perişan bir hâlde gezerken padişaha rastlayıp ona durumu anlatması ve nihayetinde riyakâr kadının gerçek yüzünün ortaya çıkıp cezalandırılması aktarılmıştır. Şair, emaneti korumanın imandan olduğunu, terki hâlinde ise kişinin aşağı zümreden olup helak olacağını vurgulamaktadır.

Doğru sözlülüğün ve dürüstlüğün anlatıldığı diğer hikâye, Nizâmî'nin eserinde “Zalim padişah ile doğru sözlü zahidin hikâyesi” adıyla Nâkâm'da ise riyakârlıktan bahsedilen on birinci makalede yer almaktadır. Nizâmî'de halka zulmeden, bu hususta Haccac'a benzetilen padişahın kendi aleyhinde konuşan birini öldürteceği sırada o kişinin sözlerinden dönmeyip zulmünü padişahın yüzüne söylemesi ve bu dürüstlükten etkilenen padişahın onun canını bağışlaması anlatılır. *Genc-i Edeb* mesnevisindeki hikâyede ise Haccac, genç yaşlı demeden bütün kavmi toplayıp katledilmesine hüküm verir. Cellat katletmeye başlayacağı sırada bir kişi çıkar ve herkes onu kötülerken kendisinin onu koruduğunu söyleyip başka birini de dediğine şahit gösterir. O kişiye Haccac, durumu onaylattıktan sonra şahit kişiye niye diğerine yardım etmediğini sorar. Şahit kişi ise ona gönülde düşmanlık taşıdığını, Haccac'ı ve eylemlerini sevmediğini açıkça belirtir. Durup düşünen Haccac, bu sözlerde riyadan iz bulamaz ve o kişi sayesinde bütün esirleri bağışlar.

Sonuç

19. yüzyıl Azerbaycan coğrafyasında yaşamış olan Nâkâm, klasik şiir geleneği doğrultusunda eserlerini vücuda getirmiş bir şairdir. Devrinde pek tanınmayan şairin mesnevi nazım şekliyle yazdığı eserleri, Nizâmî'den etkilendiği mesneviler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın konusu olan *Genc-i Edeb* mesnevisi de hem Nizâmî'den çeşitli etkilenmelerin görülmesi hem de şairin şiir kudretini, dünyaya ve insana bakış açısını yansıtması bakımından dikkat çekmektedir. Azerbaycan edebiyatı üzerine yapılmış çalışmalar da Nâkâm'ın eserinin Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazire şeklinde kaleme aldığı belirtmektedir. Şekil ve muhteva bakımından eserler mukayese edildiğinde ise birtakım benzerliklerin bulunduğu görülmektedir.

Genc-i Edeb, *Mahzenü'l-Esrâr* gibi dinî, tasavvufî, ahlakî bir mesnevidir. Nizâmî mesnevisini Erzurum çevresinde hüküm süren Fahrüddin Behramşah bin Davud'a; Nâkâm, Hacı Zeynelâbidin Aka Takızade'ye ithaf etmiştir. Nizâmî'ye eserine karşılık 5000 dinar ve 5-7 seçkin katır caize verildiği kaynaklarda geçmektedir. Nâkâm'ın ise bu eseri sunup sunmadığına ve herhangi bir caize aldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

Nizâmî'nin eseri 2263 beyit ve yirmi makaleden, Nâkâm'ın eseri ise 4123 beyit ve otuz bir makaleden oluşmaktadır. Beyit sayısı noktasında Nâkâm'ın mesnevisinin daha hacimli olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca iki şair de eserlerinde memduhlarının adını ebedileştirmek istemiştir.

Makalelerinde ahlakî öğütlerin ve bu öğütlerle ilgili hikâyelerin yer aldığı mesneviler, Seri bahrin *müfte'ülün müfte'ülün fâ'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Nâkâm eserine Besmele lafzıyla giriş yaparken Nizâmî, Besmele ve onun mahiyetiyle ilgili bir bölüm yazmıştır. Ayrıca mesnevi tertip düzenleri de birbirine benzemektedir. Allah'a hamd, münâcaat, naat bölümleriyle mesneviler başlamakta ve Nizâmî'de miraç bölümü bulunurken bu bölüm, Nâkâm'ın mesnevisinde yer almamaktadır. Şair, bu bölüm yerine eserinde şefaathâme türündeki bölüme yer vermektedir. Mesnevilerin devamında iki şair de memduhlarını övüp sözün mahiyetini ve kitabın yazılış gayesini açıklamaktadır.

Nizâmî eserinde anlattığı konularla ilgili her bir bölüme *makam*, *makale*, *makalat* adlandırmaları yaparken Nâkâm, bu bölümlere sadece *makale* adlandırması yapmıştır. Nizâmî, her makaleden sonra yeni bir bölüm açarak *dastan*, *hikayet* başlıkları altında konuyla ilgili örneklere yer vermiştir. Fakat Nâkâm, makale bölümlerinin içerisinde hikâyelerini anlatmış ve yeni bir bölüm açmayı gerekli görmemiştir. Ayrıca her ikisi de "halvet" kelimesini bölüm adlandırmalarında kullanmıştır.

Nâkâm'ın mesnevisine bakıldığında Nizâmî'den bahsederek onu Hz. Cebrail'e benzettiği, sözün hakkını eda eyleyip en güzel şekilde sözü söylediğini belirttiği

de görülmektedir. Ayrıca şair, sözü izah ettiği bölümde Nizâmî'nin sözdeki ustalığını vurguladıktan sonra Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisindeki “Sözün mahiyeti” bölümünden Farsça beş beyti alıntılar. Mesneviler, tercüme metoduyla ve anlatılan hikâyeler noktasından değerlendirildiğinde ise tek hikâye hariç bazı hikâyelerde birtakım benzerlikler olduğu dikkati çekmektedir. “Bülbül ve doğanın hikâyesi”, her iki şairin mesnevisindeki ortak hikâyedir.

Dini kendine rehber edinen Nâkâm, insanlara da dinin yol göstericiliğinde ve edeple bütünleşmiş bir hayatı öğütlemektedir. Mesnevisini de bu temelde meydana getirmiş ve eserine yaşam algısını aktarmıştır. Ona göre iyi ahlak ve edeple bütünleşen insan, gerçek yaratılış gayesinin farkına varacak ve yüce Allah'ın sevgisine mazhar olacaktır. Kanaatimizce şair, mesnevilerini birer nazire şeklinde kaleme alsada kendi orijinal düşüncelerini hayal dünyasıyla birleştirmiş ve eserlerini kuru bir anlatımdan uzaklaştırmıştır. Özellikle *Genc-i Edeb* mesnevisi; onun düşünce dünyasını, insanlara ve topluma bakış açısını, ahlak ve edeple ilgili insanı yücelten, hem dünyada hem de ahirette mutluluğa eriştiren fikirlerini aktardığı bir eser olması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdullayeva, Ş. D. (2016). Nâkâm'ın Tevellüd ve Vefat Tarihindeki Yanlışlıklara Cevap. *İlmi Eserler*. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitüsü, 2(3), 62-66.
- Abdü'l-mabud Behçet. (1924). Nakam. *Bilgi*, I, 11-16.
- Adışirinov, K. (2006). *İsmayıl Bey Nâkâm (Hayatı ve Bedii Yaradıcılığı)*. Bakü: Nurlan Yay.
- Ahundov, B. (1965). *Nakam*. Azerbaycan: Lenin Bayrağı.
- Akpınar, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yay.
- Dilberipur, A. (2005). Türk Edebiyatında Nizami'nin Takipçileri ve Hamse'sine Nazire Yazanlar (M. F. Köksal Çev.). *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ece, S. (2015). *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)*. Erzurum: Eser Basım Yay.
- Efendiye, S. (1962). Nakam ve Onun Lirikası. *Lenin Adına API'nun İlmi Eserleri*, 12.
- Gençosman, M. N. (2014). *Nizâmî Mahzenü'l-Esrar*. İstanbul: Ataç Yay.
- İpekten, H. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergah Yay.
- Kartal, A. (2014). *Doğunun Uzun Hikayesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. İstanbul: Doğu Yay.
- Kartal, A. ve Şentürk, A. A. (2010). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Köçerli, F. (1981). *Azerbaycan Edebiyatı*. Bakü.
- Müznib, A. (1928). *Nakam Seçme Parçalar*. Bakü: Azernesr.

- Nebiyev, B. A ve Karayev, Y.V. (2004). Azerî (Doğu Oğuz) Sahası 19. yy. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 6, 493-541.
- Piriyev, Y. (2008). *İsmail Bey Nâkâm: Ferhad u Şirin*. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- Refioğlu, S. R. (1941). *Azerbaycan Edebiyatı Seçilmiş Mısralar*. Bursa: Ankara Kitabevi.
- Resulzade, M. E. (1934). Şair Nâkâm. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 28, 154-159.
- Resulzade, M. E. (1951). *Nizami*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tahirzade, A. (2011). Şekililer Osmanlı Sarayında ve Türk Ordusunda. *Türk Yurdu*, 31(287), 77-92.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Naili*. Ankara: Bizim Büro Yay.
- Türkoğlu, S. (2018). *Nâkâm'ın Mecnun u Leyli Mesnevisi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Yıldırım, A. (2006). *Divan Şiirinde Mahlas ve Mahlas-nameler*. Ankara: Akçağ Yay.

